

Za hranicemi vědy?

Marie Heřmanová

Lutherová, Soňa G., a Miroslava Hlinčíková, eds. 2017. *Za hranicami vedy? Aplikovaná antropológia v spoločnosti*. Bratislava: Veda (Ústav etnológie, Slovenská akadémia ved). 168 s. ISBN 9788022415439.

Slovní spojení „aplikovaná antropologie“ se do českého a slovenského sociálně-vědního diskurzu dostává stále častěji. Otázka možnosti a způsobu zapojení antropologů a antropoložek do veřejného života (nebo obecněji do života mimo akademickou půdu) se hojně diskutuje především v průběhu posledních zhruba 6 let (jednou z prvních významných publikací k tématu byla kniha T. Stöckelové *Nebezpečné známosti* z roku 2012). Důvodů, proč se česká a slovenská antropologická obec na problematiku aplikované antropologie soustředí stále více, může být několik – kopírování některých trendů, které se udály v anglosaské tradici antropologického výzkumu, relativní „mládí“ zdejšího antropologického prostředí, kde zatím spíše chybí generační výměna či například aktuální politická situace, kterou mnoho lidí vnímá jako kritickou a hraniční a roste tak tím jejich potřeba se do řešení společenských problémů aktivně zapojovat. Sborník *Za hranicami vedy? Aplikovaná antropológia v spoločnosti* je dalším příspěvkem do aktuální diskuze – a velmi jasně zároveň ilustruje většinu pozitiv i neduhů současné česko-slovenské diskuze o možných aplikacích antropologického poznání.

Soňa G. Lutherová a Miroslava Hlinčíková v úvodu knihy vymezují některé základní pojmy, které jsou v monografii dále používány – především samotný pojem „aplikovaná antropologie“, který je zde chápán jako zastřešující pojem pro subdisciplíny jako „angažovaná“ či „veřejná“ antropologie. Angažovaná antropologie je vymezená jako „hlubší stupeň zapojení“ (str. 13) – v pojetí autorek je angažovaná antropologie zaměřená na aktivismus, advokacii, emocionální podporu výzkumných partnerů a partnerek. V pěti tematických kapitolách, které následují, pak v podstatě všechny autorky přiznávají, že právě tento „aktivistický“ přístup – tedy touha po možnosti měnit svět kolem sebe pomocí antropologického poznání – jim byla hlavní motivací. V tomto úvodním bodě se zároveň vyjevuje zásadní slabina celé monografie a jejího teoretického uchopení. Autorky vychází z přesvědčení, že aplikovaný výzkum (potažmo pak angažovaný výzkum prezentovaný

v jednotlivých kapitolách) míří na změnu chování, prostředí, aktivní zapojení se do sociálních procesů v terénu. Takový přístup ovšem může vzbuzovat pochybnosti – můžeme aplikovaný výzkum vymezit skrze jeho účel, kterým by měl být „změna prostředí“? Nebo ho můžeme spíše vymezit skrze metodologii a konkrétní socio-ekonomicko-politické podmínky, ve kterých se odehrává (mimo akademickou půdu, na něčí zakázku)? V praxi je přece možné setkat se s typem aplikovaného výzkumu, který nemá nutně ambice měnit, ale pouze informovat – i když v daném případě třeba neakademické publikum, ale například zainteresovanou veřejnost. Základní vymezení aplikované antropologie jako disciplíny je tedy v celé publikaci spíše nejasné. Jedním z důvodů, proč tomu tak je, může být fakt, že autorky vychází primárně ze zkušenosti akademických pracovníků, pro něž je aplikovaná antropologie doplněk, jakési prodloužení jejich akademických aktivit. V praxi to ale opět může často vypadat odlišně. V byznysové sféře působí mnoho antropologů, kteří se akademickému výzkumu nevěnují už vůbec – nevypadá potom aplikovaná antropologie v jejich pojetí úplně jinak? Není pak vymezena spíše metodologicky než oním angažovaným přesahem?

Úvodní příspěvek Miroslavy Hlinčíkové představuje jakési shrnutí různých možností aplikovaného antropologického výzkumu, a kromě výše zmíněného vymezení pojmů reflektuje vlastní zkušenost autorky s aplikovaným výzkumem mezi žadateli o azyl na Slovensku. Je zajímavé, že zrovna diskutovaný projekt – jak Hlinčíková sama píše – byl v rámci standardů aplikovaného výzkumu spíše výjimečný, protože nebyl vypracován na zakázku, ale vycházel pouze z vlastního zájmu jeho autorek. Jeho „aplikovanost“ tedy spočívá především v tom, že byl financovaný z mimoakademických zdrojů a do jisté míry také ve způsobu, jakým byly prezentovány jeho výsledky. Podrobnější analýza dvou zmíněných aspektů by byla určitě zajímavá. Do kapitoly se ale bohužel nedostala. Miroslava Hlinčíková se místo toho opakovaně zamýšlí nad potřebou udělat pro výzkumné partnery „něco víc“ (dokonce v závěru kapitoly z této potřeby dělá jakýsi obecný morální imperativ) a klade si otázku, zda se může či nemusí (a případně jakým způsobem musí) takto postavený výzkum dostat do konfliktu se standardy akademické práce. Do protikladu tak staví „čisté“ akademické poznání a „angažované“ aplikované projekty. Otázkou ale je, zda tato dichotomie v praxi nutně platí. Sama Hlinčíková na několika místech přiznává, že spíše ne a že etické otázky typu reflexe vlastní nerovné mocenské pozice jsou stejně tak vlastní akademickému výzkumu jako angažovanému; dále však tento zjevný rozpor nijak nerozebírá.

Další příspěvky zařazené do monografie jsou pak už méně přehledové a více zaměřené na konkrétní zkušenost jejich autorek. Za nejslabší článek publikace lze považovat příspěvek Alexandry Bituškové, který se zaměřuje na aplikovanou antropologii ve veřejném prostoru. Veřejný prostor, potažmo městský veřejný prostor, je snad nejvíce prodiskutovaným a popsáním aplikovaným terénem (a to

i v česko-slovenském prostředí), takže je složité přinést do této debaty něco nového. Bitušíková navíc věnuje významnou část své kapitoly přehledu sociálně-vědnic teorií veřejného prostoru za posledních několik desítek let. Takový přehled ale není v tuto chvíli už nijak potřeba a autorka navíc vůbec neproblematizuje některé aspekty tvorby veřejného prostoru „odspoda“, v rámci tradice urbanistů jako Jana Gehla, na kterého se částečně odvolává – z antropologické pozice je ale naprosto nezbytně nutné se k podobným přístupům stavět kriticky. Slovo „gentrifikace“ (coby nutný důsledek mnoha postmoderních snah o oživení veřejného prostoru) v textu nepadne ani jednou. Antropologická perspektiva v textu v podstatě úplně chybí. Na druhou stranu tak Bitušíkové příspěvek funguje jako perfektní zrcadlo současnému stavu věcí – právě česká a slovenská scéna se potýkají doslova se záplavou projektů zaměřených na ožívování veřejného prostoru a participativního plánování (autorka jich mnoho sama vyjmenovává), které postrádají kritickou reflexi; z městského prostoru například vylučují kohokoliv jiného než příslušníky kreativní střední třídy. Úlohou antropoložky (v aplikované i angažované rovině) by ovšem mělo být tuto praxi kriticky reflektovat, nikoliv nekriticky popisovat.

S podobným neduhem se pak částečně potýká i příspěvek Heleny Tužinské a Luby Voľanské na téma antropologie a interkulturní práce, který vychází z dlouholeté zkušenosti autorek s vedením interkulturních seminářů v prostředí nadnárodních korporací. Text se věnuje hlavně dekonstrukci a definici jednotlivých pojmů, které lze v rámci interkulturní komunikace z antropologického poznání dobře čerpat a prakticky je využít (sociálně-konstruktivistický přístup k pojmům jako kultura, národ či identita nebo dekonstrukce procesu vytváření stereotypů). Chybí ale širší kontextuální rámování a diskuze o tom, jaké výzvy obecně znamená pro antropoložku práce v prostřední nadnárodních korporací, jejichž firemní kultura může často být právě na stereotypizaci postavena (ne nutně kulturní, ale například genderové).

Z genderové, resp. feministické perspektivy pak vychází příspěvek Kamily Kozy Beňové nazvaný „O feminizme, antropologii a etnografii alebo keď je bádanie užitočné, angažované a so srdcom“. Beňové text působí nejpropracovanějším dojmem, protože jeho autorka – věrna tradici feministické antropologie, ke které se hlásí a kterou v textu rozebírá – podrobuje svoje stanoviska poměrně podrobně sebereflexi. Beňová se zamýšlí jak nad feminismem coby aktivistickým světonázorem, tak nad vztahem feministické antropologie a angažované antropologie a potažmo tedy klade nejzajímavější otázku ze všech: kde končí a začíná identita antropoložky, ženy, aktivistky, feministky? Kde a jak se tyto identity potkávají, jak (spolu)pracují nebo se naopak dostávají do konfliktu? Feministická antropologie, která vznikla z potřeby reagovat jak na patriarchální založení vědy, tak celé společnosti, se s touto otázkou musela vyrovnávat od samého začátku a ukazuje se proto, že poskytuje možná vůbec nejzajímavější aparát k teoretickému i etickému

uchopení problematiky angažované antropologie. Je škoda, že v závěru kapitoly není více rozpracovaná autorčina vlastní činnost v neziskovém sektoru, ta zůstává spíše načrtnuta.

Potenciál odpovědět na zatím málo diskutovanou otázku (v česko-slovenském prostředí) má také poslední kapitola Soni G. Lutherové nazvaná „Aplikovaná antropológia medzi vedou a umením“, která v úvodu slibuje zabývat se překračováním hranic mezi vědeckým a „kreativním procesem“ (ve smyslu uměleckým). Lutherová ale nechává nevyjasněné některé základní pojmy. Například nevymezuje, co přesně myslí onou „kreativitou“ a zda je nějaký rozdíl v kreativitě psaní akademického textu nebo produkci audiovizuálního výstupu. Kapitola pak diskutuje především možnost prezentovat výsledky antropologického bádání formou audiovizuálních výstupů. Přestože autorka krátce zmiňuje Sarah Pink (2006) a její definici „aplikované vizuální antropologie“, v kapitole už pak dále mluví o audiovizuálních výstupech obecně. Samotný fakt, že výstup výzkumného procesu není nutně textový, ale má „kreativní“ podobu ovšem neznamená přesah do aplikace. Lutherová například tvrdí, že za aplikované lze považovat především ty etnografické dokumenty, které „si kladou za cíl zprostředkovat ‚hlas‘ marginalizovaných lidí či komunit“ (str. 139). Metoda „giving voice“ ale není sama o sobě nutně aplikovaná – z určitého úhlu pohledu by se naopak dalo říct, že je základem etnografické metody jako takové.¹ V čem je tedy etnografický film, který zprostředkovává život v marginalizované komunitě, více „kreativní“ než text, který by psal o tom samém? Co to vůbec znamená „kreativita“? Ta je přece nutná k produkci jakéhokoliv, i akademického, výstupu a o smyslu „autorství“ antropologických textů se diskutuje už minimálně posledních 40 let (za všechny např. Geertz 2000 [1973]). Autorka tak nakonec dospívá k závěru, že „aplikační“ potenciál audiovizuálních výstupů spočívá hlavně v tom, že mohou – za určitých okolností – být přístupnější neodbornému publiku. Kapitulu tedy končí vlastně tam, kde mohla zajímavá diskuze teprve začít, a o umění jako takovém coby prostředku vyjádření, nikoliv předmětu zkoumání, v podstatě nemluví vůbec – ztotožňuje ho s audiovizuálním výstupem (který ale nemusí mít nutně uměleckou kvalitu, jež navíc v textu také není vůbec nijak definována nebo alespoň lehce vymezena).

Za nejpodstatnější a zároveň nejzajímavější nedostatek publikace lze ale považovat především až podivuhodnou absenci hlubšího uvažování o metodologických a etických výzvách aplikovaného výzkumu. Většina autorek o minimálně jedno z témat ve svých příspěvcích zavadí a nejtěvřeněji ho reflektuje Miroslava

¹ Mohli bychom tak za angažovanou považovat například klasickou práci Nancy Shepher-Hughes *Death without weeping: The violence of everyday life in Brasil* (1992) proto, že Shepher-Hughes v úvodu knihy otevřeně tematizuje právě svou potřebu „dát hlas“ těm, kteří ho běžně ve veřejném prostoru nemají? Více k tématu také např. Ryška (2010).

Hlinčíková ve své úvodní kapitole. I když je evidentní, že všechny autorky byly během svého výzkumu postaveny před určitá etická dilemata, aplikovaný přístup vychází ze všech textů až obdivuhodně pozitivně – v podstatě je prezentován jako odpověď na zmiňovaná etická dilemata (například na touhu být prospěšný lidem, se kterými v rámci výzkumu pracují nebo otevřít větší prostor pro reflexivitu). To ale znamená, že je úplně opomíjena odvrácená strana mince, tedy fakt, že aplikovaný výzkum představuje sám o sobě etický otazník, protože se vždy nutně odehrává za něčí peníze a na něčí zakázku a mnohdy je navíc dopředu specifikováno, na co má vlastně výzkumník přijít. I v případě aktivistického či angažovaného výzkumu je přece nutné klást si otázku, jakou stopu výzkum v terénu zanechá – a je nutné klást si ji s mnohem větší naléhavostí než u čistě akademického výzkumu právě proto, že zanechání stopy je cílem angažovaného výzkumu. A ze stejného důvodu tak nutně musí antropoložky a antropologové zapojení do aplikovaných výzkumů řešit téma významných metodologických limitů, které jim právě aplikovaný rozměr staví – fakt, že jasně určený cíl, ke kterému se mají výsledky aplikovaného bádání použít, jen málokdy ponechává dostatek času na důkladný etnografický průzkum a například, jak zmiňuje třeba Bitušíková, nutí k použití „hraničních metod“ typu REAP. Aplikovaný výzkum může v mnoha případech vypadat spíše jako „výzkum za použití kvalitativních, občas antropologických metod“ než jako skutečný antropologický výzkum (jak Bitušíková sama píše, str. 55 a dále) – což není ani dobře, ani špatně, ale je to jistě naprosto zásadní bod pro (zde chybějící) hlubší metodologickou diskuzi o tom, co je ještě přijatelné a co už není.

V souhrnu tak všech pět příspěvků představuje vlastně spíše deskripci toho, jakým způsobem se aktuálně slovenští a čeští antropologové pokouší do aplikovaného terénu pronikat, doprovázenou letným přehledem základních prací a přístupů k danému oboru. Pochybnosti proto vzbudí také otázka, komu je vlastně publikace určena. Má sloužit širší zainteresované veřejnosti, která může mít potenciálně o metody aplikovaného antropologického výzkumu zájem? Nebo směřuje dovnitř antropologické komunity a jejím cílem je přidat další dílek do aktuální diskuze? Z formy ani obsahu není odpověď na tuto otázku jasná. Pro mimoakademické publikum bude publikace minimálně v některých momentech nesrozumitelná (například v některých pasážích Bitušíkové nebo Tužinské a Voňanské). Zároveň ale texty klouzají příliš po povrchu na to, aby mohly skutečně něco nového přinést akademické komunitě, která o aplikaci antropologického poznání mimo akademickou sféru chce diskutovat, ať už kriticky či se zájmem se do aplikace zapojit.

Celá publikace je tak v podstatě věrným obrazem toho, jak současná diskuze o aplikované antropologii v česko-slovenském prostředí aktuálně vypadá – chybí jí věrohodné definice a vymezení pojmů, aktuální a skutečně palčivá témata a hluboká kritická reflexe metodologických a etických problémů, které aplikovaný

výzkum představuje. Právě díky tomu je ale možná tím nejlepším otevřením další diskuze o tom, kam je potřeba jak aplikovaný výzkum samotný, tak diskuzi o něm posunout.²

BIBLIOGRAFIE

- Geertz, Clifford. 2000 [1973]. *Interpretace kultur*. Praha: SLON.
- Pink, Sarah. 2006. *The Future of Visual Anthropology: Engaging the Senses*. London: Routledge.
- Ryška, Tomáš. 2010. „Angažovaná antropologie: Dar i jed.“ *Cargo* 1–2/2010: 27–47.
- Shepher-Hughes, Nancy. 1992. *Death Without Weeping: The Violence of Everyday Life in Brasil*. Berkeley: University of California Press.
- Stöckelová, Tereza. 2012. *Nebezpečné známosti: O vztahu sociálních věd a společnosti*. Praha: SLON.

Marie Heřmanová

marie.hermanova@gmail.com

Fakulta humanitních studií

Univerzita Karlova

<https://fhs.cuni.cz>

² Autorka je členkou studia aplikovaného antropologického výzkumu Anthropictures z. s.